

XURSHID DO'STMUHAMMAD IJODIDA SHAXS OBRAZI (MIRKOMIL MIRMOMINBOYEV HAQIDAGI ASARLAR MISOLIDA)

<https://doi.org/10.70728/phil.v05.i04.093>

Safarova Ziyoda Muxammad qizi

Ziyodasafarova9497@gmail.com

O'zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti

Annotatsiya: Maqolada zamonaviy o'zbek publitsistikasining taniqli namoyandasi Xurshid Do'stmuhammadning Mirkomil Mirmominboyev haqidagi asarlari tahlil etilgan. Adibning «Uch hukumat qolipiga sig'magan boy» («Sharq yulduzi», 1992, № 5) va «Mirkomilboyning baxti va fojiasi» («Xalq so'zi», 1992-yil 27-may) publitsistik maqolalari, Shamsiddin Nabi taxallusi bilan «Islom nuri» gazetasida chop etilgan «Ta'qib etilgan vasiyat» asari hamda «Mirkomilboyning qazo bo'lgan namozi» hikoyasi qiyosiy tarzda o'rganilgan. Tadqiqotda publitsistik maqoladan badiiy asarga janriy rivojlanish jarayoni ochib berilgan.

Kalit so'zlar: publitsistika, tarixiy shaxs, milliy boy, Mirkomil Mirmominboyev, Xurshid Do'stmuhammad, publitsistik uslub, arxiv hujjatlari, hujjatli nasr

PERSONAL IMAGE IN THE WORK OF KHURSHID DOSTMUHAMMAD (ON THE EXAMPLE OF WORKS ABOUT MIRKOMIL MIRMOMINBOYEV)

Safarova Ziyoda Muhammad qizi

Ziyodasafarova9497@gmail.com

Uzbekistan University of Journalism and Mass Communications

Abstract: The article analyzes the works of Khurshid Dostmuhammad, a well-known representative of modern Uzbek journalism, about Mirkomil Mirmominbayev. The author's publicistic articles "The Rich Man Who Could Not Fit the Mold of Three Governments" ("Star of the East", 1992, No. 5) and "The Happiness and Tragedy of Mirkomilboy" ("Word of the People", May 27, 1992), the work "The Pursued Will" published in the newspaper "Islom Nuri" under the pseudonym Shamsiddin Nabi, and the story "Mirkomilboy's Prayer of Death" are studied in a comparative manner. The study reveals the process of genre development from a publicistic article to a work of art.

Keywords: journalism, historical figure, national rich man, Mirkomil Mirmo'minbayev, Khurshid Do'stmuhammad, publicistic style, archival documents, documentary prose

KIRISH

Mustaqillikka erishilgan dastlabki yillardan e'tiboran o'zbek publitsistikasida tarixiy merosni qayta anglash, oldin qoralab kelingan shaxslarning haqiqiy qiyofasini tiklash jarayoni jadal kechdi. Aynan shu davrda zamonaviy o'zbek publitsistikasining taniqli namoyandasi Xurshid Do'stmuhammadning Mirkomil Mirmo'minboyev haqidagi turkum asarlari e'lon qilindi. Adib bu mavzuga bir necha yillar davomida qayta-qayta murojaat qilib, uni turli janr va uslublarda yoritishga harakat qilgan.

Xususan, dastlab «Uch hukumat qolipiga sig'magan boy» maqolasi «Sharq yulduzi» jurnalining 1992-yil 5-sonida chop etildi¹. So'ngra adib «Xalq so'zi» gazetasining 1992-yil 27-may sonida «Mirkomilboyning baxti va fojiasi. O'zbekning bir saxiy qalb farzandi qismatida aks etgani xususida» sarlavhali maqolasini e'lon qildi². Shuningdek, o'sha yilda «Islom nuri» gazetasining 9-sonida Shamsiddin Nabi taxallusi bilan «Ta'qib etilgan vasiyat» maqolasini chop ettirdi³. Keyinchalik mazkur materialni badiiy ishlovdan o'tkazib, «Mirkomilboyning qazo bo'lgan namozi» hikoyasini ham yaratdi⁴.

Bu to'rt asar bir muallif qalamidan chiqqan bo'lishiga qaramay, ularda tarixiy shaxsni yoritishning turlicha qirralari namoyon bo'ladi.

Tadqiqotning dolzarbligi quyidagilar bilan izohlanadi. Birinchidan, milliy tarixni yangicha talqin etish, sho'ro davrida noto'g'ri baholangan shaxslarni xolis o'rganish bugungi kunda ham ahamiyatini yo'qotmagan. Ikkinchidan, X.Do'stmuhammad ijodida bir tarixiy shaxsning to'rt asarda turli yo'sinda ko'rilishi - o'ziga xos ijodiy hodisadir. Uchinchidan, adibning publitsistika va badiiy adabiyot chegarasida erkin faoliyat yuritish mahorati tadqiqotchilar e'tiboridan chetda qolmoqda.

Ushbu maqolaning maqsadi - X.Do'stmuhammadning Mirkomilboy haqidagi asarlarida tarixiy shaxs obrazini yaratish usullari, muallifning tadqiqiy yondashuvi va ijodiy uslubining o'ziga xos jihatlarini ochib berishdir.

ASOSIY QISM

1. Publitsistikada tarixiy shaxs obrazini yaratish xususiyatlari

¹Do'stmuhammad X. Uch hukumat qolipiga sig'magan boy // Sharq yulduzi. – 1992. – № 5.

²Do'stmuhammad X. Mirkomilboyning baxti va fojiasi. O'zbekning bir saxiy qalb farzandi qismatida aks etgani xususida // Xalq so'zi. – 1992-yil 27-may.

³Do'stmuhammad X. (Shamsiddin Nabi taxallusi bilan). Ta'qib etilgan vasiyat (Tarixdan bir shingil) // Islom nuri. – 1992. – № 9.

⁴Do'stmuhammad X. Mirkomilboyning qazo bo'lgan namozi: hikoya. – Elektron resurs: <https://www.ziyouz.com>

Publitsistik janrda tarixiy shaxsni gavdalantirish badiiy adabiyotdagi tasvir usullaridan sezilarli darajada farq qiladi. Bunda muallif faktlarga tayanishi, hujjatlar va guvohliklar asosida ish yuritishi lozim.

Tarixiy shaxs haqidagi publitsistik asar muvaffaqiyatli bo'lishi uchun uch muhim unsur bir-biriga mustahkam bog'lanishi kerak: hujjatli asos, zamondoshlar guvohligi va muallifning mulohazaviy pozitsiyasi. Aynan shu uchlik X.Do'stmuhammadning Mirkomilboy haqidagi asarlarida o'zining yorqin ifodasini topgan.

2. Mirkomil Mirmo'minboyev tarixiy shaxs sifatida

Maqola qahramoni - Mirkomil Mirmo'minboyev - 1918-yilda 58 yoshida otib tashlangan Turkistondagi yirik milliy boy. U Mirmo'minboy hoji Mirnodirboy hoji o'g'lining to'qqiz o'g'ildan ikkinchisi sifatida tug'ilib, otasi vafotidan keyin teng sharoitda boshlagan tadbirkorlik faoliyatida barchasidan o'zib ketdi⁵. Andijondagi birinchi paxta tozalash zavodini qurdirgan, Rusiya, Osiyo va Yevropa davlatlari bilan savdo aloqalarini o'rnatgan, xorijiy avtomobilni mintaqaga ilk bor olib kelgan ham shu shaxs edi.

«Uch hukumat qolipiga sig'magan boy» maqolasining eng boshida X.Do'stmuhammad tarixiy hujjatdan olingan iqtibos bilan ishni boshlaydi - 1915-yil 15-mayda yo'llangan telegramma matni: «Andijon. Imkoni topilgan zahoti yetkazilsin. Iskandar Voyloshnikovga. O'n kunlik muddatda. Mirkomildan 50 tadan 100 tagacha vagon undirish chorasini toping...»⁶. Bu iqtibos bir zumdaoq o'quvchini asar mavzusiga olib kiradi: oktyabr inqilobidan oldin 100 gacha vagon paxta mahsulotini bir shaxsdan undirish - Mirkomilboyning iqtisodiy qudrati qanchalik katta bo'lganligidan darak beradi.

3. Asarning kompozitsion tuzilishi va uslubiy xususiyatlari

«Uch hukumat qolipiga sig'magan boy» asari murakkab kompozitsiyaga ega bo'lib, quyidagi qismlardan tashkil topgan: arxiv hujjatidan iqtibos; oktyabr inqilobining boylarga yetkazgan zarariga oid muallif mulohazasi; boyning nabirasi Mirmansur aka Mirmaqsud o'g'lining xonadon tarixi haqidagi hikoyasi; Komil Yashinning «Yodnoma» xotiranomasidan parchalar; boy va ishchilar munosabati; xayriya faoliyati; hukumatlar bilan ziddiyat; tragik xulosa.

Muallifning kompozitsion mahorati shundaki, u faktlarni quruq sanab o'tmaydi, balki har bir yangi jihatni o'ziga xos badiiy pog'ona sifatida taqdim etadi. Masalan, Mirkomilboyning ziqnaligi haqidagi mish-mishlarga javoban muallif boyning qurilishga ajratgan yarim million so'mni «Andijon shahrining ikki yillik sarmoyasiga teng» tarzda taqqoslab beradi⁷ - bu orqali iqtisodiy ma'lumot hissiy ta'sirga aylantiriladi.

⁵ Do'stmuhammad X. Uch hukumat qolipiga sig'magan boy // Sharq yulduzi. – 1992. – № 5.

⁶ Do'stmuhammad X. Uch hukumat qolipiga sig'magan boy // Sharq yulduzi. – 1992. – № 5.

⁷ Do'stmuhammad X. Uch hukumat qolipiga sig'magan boy // Sharq yulduzi. – 1992. – № 5.

Xususan, adib boy obraziga murakkab ta'rif bergan Komil Yashin xotirasiga shoshilmasdan, salbiy ohangga e'tirozini quyidagicha bildiradi: «Otaxon adibimiz mulohazalarida Mirkomilboyga nisbatan qandaydir salbiy ohang seziladi. Men 'ko'rganni eshitgan yengibdi' qabilida ish tutmoqchi yo bo'lmasa kekxa adibimiz bilan bahslashmoqchi emasman. Ammo jamiyat, davr, boylik va kambag'allik hodisasini xolis tahlil qiladigan bo'lsak...»⁸. Mana shu bitta abzasda muallifning publitsistik uslubi yaqqol namoyon bo'ladi: kekxa adibga hurmat, o'z pozitsiyasini himoya qilish va xolislikka chaqirish birga keladi.

4. «Mirkomilboyning baxti va fojiasi» maqolasining o'ziga xosligi

X.Do'stmuhammad Mirkomilboy mavzusini «Xalq so'zi» gazetasida 1992-yil 27-mayda chop etilgan «Mirkomilboyning baxti va fojiasi. O'zbekning bir saxiy qalb farzandi qismatida aks etgani xususida» sarlavhali yangi maqolasida davom ettirdi. Diqqatga sazovor jihati shundaki, bu ikkinchi maqola butunlay boshqacha kirish - zamonaviy byurokratiya haqidagi mulohaza bilan boshlanadi: «Bizning jamiyatda yashayotgan qariyb barchaning boshiga tushadigan achchiq alamli bir holat bor: mahkamachilik!»⁹. Muallif shu orqali o'tmish va hozirgi kun orasida mantiqiy ko'prik o'rnatib, o'quvchini tarixiy vaziyatga olib kiradi.

Mazkur maqolada tuzilma uch qismdan iborat: «Uvol ketgan vasiyat», «Savob istagan edi, o'lim topdi», «Ezgulikka qarshi manfurlik». Bunda muallif yangi arxiv hujjatlarini kiritadi. Jumladan, Mirkomilboyning 1901-yilda polkovnik Brjezitskiyga yo'llagan maktubidan parcha, Andijon shahar xo'jaligi boshqaruvchisiga 1914-yilda yozgan taklifnomasi, shuningdek, 1918-yil 22-fevraldagi tergov ishidan qaydlar. Bu hujjatlar birinchi maqolada keltirilmagan edi, binobarin, muallif tadqiqotini izchil davom ettirib borganligini ko'rsatadi.

Xususan, maqoladagi Mirkomilboyning kasalxona qurish haqidagi taklifi alohida ahamiyatga ega: «Mavjud shahar kasalxonasi talabga javob berolmasligi sababli men Andijonning eski qismida o'z millatdoshlarimga mo'ljallangan kasalxona qurilishi uchun o'z mablag'imdan 300.000 so'm, zaruroat bo'lsa yana istalgancha pul ajrataman...»¹⁰. Mazkur iqtibos - boyning nafaqat mol-dunyosini, balki ma'naviy qiyofasini ham yoritib beruvchi hujjat.

Maqola so'ngida muallif yakuniy falsafiy xulosaga keladi: «...zulm, istibdod bor joyda, yuqori quyiga, quyi yuqoriga, idoraga, mahkama mahkamaga, odam odamga ishonmagan - ko'ngillar kir kin, adovat, ishonchsizlik, jaholat urug'i bilan to'lib-toshgan joyda millatni, xalqni, vatanni kemiruvchi bunday illatlardan zinhor qutulib

⁸ Do'stmuhammad X. Uch hukumat qolipiga sig'magan boy // Sharq yulduzi. – 1992. – № 5.

⁹ Do'stmuhammad X. Mirkomilboyning baxti va fojiasi. O'zbekning bir saxiy qalb farzandi qismatida aks etgani xususida // Xalq so'zi. – 1992-yil 27-may.

¹⁰ Do'stmuhammad X. Mirkomilboyning baxti va fojiasi. O'zbekning bir saxiy qalb farzandi qismatida aks etgani xususida // Xalq so'zi. – 1992-yil 27-may.

bo'lmaydi»¹¹. Bu xulosa nafaqat XIX asr oxiridagi Turkiston uchun, balki hozirgi jamiyatga ham tegishli bo'lgan umumbashariy axloqiy fikr.

5. Muallif pozitsiyasining o'ziga xosligi

X.Do'stmuhammadning pozitsiyasi har ikki maqolada turli vositalar orqali ifodalanadi. Birinchidan, ritorik savollar orqali: «Xo'sh, Xudo ato etgan shu iste'dod orqali boy-badavlat bo'lgan Mirkomilning gunohi nima edi? Tadbirkorligimi?»¹². Bunday savollar o'quvchini tayyor xulosa qabul qilishga emas, o'z mustaqil mulohazasiga undaydi.

Ikkinchidan, adib nafaqat milliy tarix, balki umuminsoniy qadriyatlarga ham murojaat qiladi. B.Shouning «Kambag'allik barcha ayblarning onasi» degan hikmati, islomiy ta'limotdagi «nochorlikka qanoat qilish gunoh» tushunchasi - bular muallif dalillarini mustahkamlaydi.

Uchinchidan, «Uch hukumat qolipiga sig'magan boy» maqolasi oxirida muallif shaxsiy pozitsiyasini ochiq bayon qiladi: «Biz Vatanimiz tarixiga, xalqimiz o'tmishiga doir voqea-hodisalarni hozirgi kun nuqtai nazaridan qayta baholash zarurati tug'ilgan davrda yashamoqdamiz. Nomlari, qilgan ishlari faqat qora bo'yoq bilan chaplangan boy-badavlat o'tmishdoshlarimiz hayotini, bosib o'tgan yo'lini qayta o'rganish, ularni xolis baholash lozim»¹³. Bu - nafaqat xulosaviy fikr, balki butun bir avlod publitsistika oldidagi vazifani ham ifodalovchi dasturiy so'zlardir.

6. Maqoladan hikoyagacha: janriy o'tishning noyob namunasi

Ikki maqolada shakllangan tarixiy material keyinchalik adibning «Mirkomilboyning qazo bo'lgan namozi» hikoyasida badiiy ishlovni topdi. Hikoyada biz ko'rgan Mirkomil - endi hujjatli emas, balki psixologik tasvirga ega, murakkab ichki olamli qahramon. Uning yonida Yoqubxo'ja obrazi namoyon bo'ladi, diniy-axloqiy masalalar, boy va jamiyat munosabatining nozik qirralari badiiy detal orqali ochib beriladi.

Uch asar orasidagi bu janriy o'tish X.Do'stmuhammad ijodining o'ziga xos xususiyati hisoblanadi. Tadqiqotchi G'.Karim adib ijodiga baho berib shunday yozadi: «Hikoya yozish jarayonida muallifni voqeago'ylik emas, balki badiiy san'atkorlik qiziqtiradi. Syujet chizig'i qahramonlar ruhiyati orqali o'tadi»¹⁴. Aynan publitsistik maqolalarda shakllangan tarixiy va ruhiy zamindir hikoyaning badiiy pog'onaga ko'tarilishiga imkon bergan.

Shu bilan birga, tadqiqotchi N.Xajikurbanova ta'kidlaganidek, X.Do'stmuhammad asarlari «o'ziga xos tili va uslubi bilan ajralib turadi», uning

¹¹ Do'stmuhammad X. Mirkomilboyning baxti va fojiasi. O'zbekning bir saxiy qalb farzandi qismatida aks etgani xususida // Xalq so'zi. – 1992-yil 27-may.

¹² Do'stmuhammad X. Mirkomilboyning baxti va fojiasi. O'zbekning bir saxiy qalb farzandi qismatida aks etgani xususida // Xalq so'zi. – 1992-yil 27-may.

¹³ Do'stmuhammad X. Uch hukumat qolipiga sig'magan boy // Sharq yulduzi. – 1992. – № 5.

¹⁴ Karim G'. Ruhiyat musavviri // O'zbekiston adabiyoti va san'ati gazetasi. – 2008. – № 9.

asarlaridagi ramziylik o'quvchini chuqur mulohazaga chorlaydi¹⁵. Bu jihat publitsistik maqolalarda ham, undan kelib chiqqan hikoyada ham yaqqol ko'rinadi.

Qo'shimchali bir dalil shundaki, publitsistik manbaning badiiy asarga aylanishi jarayoni adibning o'zi tomonidan ham nazariy asoslangan. «Axborot - mo'jiza, joziba, falsafa» monografiyasida u Jon Milton va Abdulla Qodiriy ijodiy yo'lini qiyoslab, ijodkor ziyolining «kundalik ijtimoiy hayot po'rtanasiga sho'ng'ib ketishi muqarrar»ligini asoslaydi¹⁶. Aynan shu falsafa Mirkomilboy mavzusidagi izchil ishiga zamin yaratgan.

XULOSA

O'tkazilgan tahlil asosida quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

1. Xurshid Do'stmuhammadning Mirkomil Mirmo'minboyev haqidagi turkum asarlari - mustaqillikning dastlabki yillaridagi o'zbek publitsistikasining yorqin va salmoqli namunalari hisoblanadi. Adib bir tarixiy shaxsni turli jihatlardan yoritib, kengroq ko'rish imkonini yaratgan.

2. «Uch hukumat qolipiga sig'magan boy» va «Mirkomilboyning baxti va fojiasi» maqolalarida tarixiy shaxsning publitsistik obrazi uch muhim unsur - arxiv hujjatlari, zamondoshlar guvohligi va muallifning shaxsiy mulohazalari uyg'unligida yaratilgan. Bu - sintetik hujjatli uslubning o'zbek publitsistikasidagi muvaffaqiyatli namunasidir.

3. Adib har ikki maqolada ritorik savollar, qiyosiy tahlil va xolislikka chaqiriq orqali o'z pozitsiyasini ifoda etgan. U boshqa mualliflar bilan polemikaga kirishadi, lekin hurmat chegarasini saqlaydi.

4. Publitsistik maqolalardan badiiy asarga - «Mirkomilboyning qazo bo'lgan namozi» hikoyasiga aylanish jarayoni adibning ijodiy laboratoriyasining o'ziga xosligidan, publitsistika va badiiy adabiyot orasidagi chegarani yengib o'tish mahoratidan dalolat beradi.

5. Mazkur asarlar zamonaviy o'zbek publitsistikasining nazariy va amaliy jihatdan o'rganilishida ahamiyatli manba bo'la oladi, ayniqsa, tarixiy-hujjatli janrning imkoniyatlarini ochishda, muallif pozitsiyasining badiiy-publitsistik ifodasini tahlil qilishda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Do'stmuhammad X. Uch hukumat qolipiga sig'magan boy // Sharq yulduzi. - 1992. - № 5.

2. Do'stmuhammad X. Mirkomilboyning baxti va fojiasi. O'zbekning bir saxiy qalb farzandi qismatida aks etgani xususida // Xalq so'zi. - 1992-yil 27-may.

¹⁵Xajikurbanova N. Xurshid Do'stmuhammadning «Oromkursi» qissasida ramziy qarashlar // Ilm-fan va innovatsiya ilmiy-amaliy konferensiyasi. – 2024. – 104–105-b.

¹⁶Do'stmuhammad X. Axborot – mo'jiza, joziba, falsafa: monografiya / Mas'ul muharrir F. Mo'minova. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2013. – 250-b.

3. Do'stmuhammad X. Mirkomilboyning qazo bo'lgan namozi: hikoya. - Elektron resurs: <https://www.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-nasri/xurshid-do-stmuhammad-1951>
4. Karim G'. Ruhiyat musavviri // O'zbekiston adabiyoti va san'ati gazetasi. - 2008. - № 9.
5. Xajikurbanova N. Xurshid Do'stmuhammadning «Oromkursi» qissasida ramziy qarashlar // Ilm-fan va innovatsiya ilmiy-amaliy konferensiyasi. - 2024. - 104-105-b.
6. Do'stmuhammad X. Axborot - mo'jiza, joziba, falsafa: monografiya / Mas'ul muharrir F. Mo'minova. - Toshkent: Yangi asr avlodi, 2013. - 320 b.
7. Do'stmuhammad X. (Shamsiddin Nabi taxallusi bilan). Ta'qib etilgan vasiyat (Tarixdan bir shingil) // Islom nuri. - 1992. - № 9.
8. Safarov I. Bizdagi sun'iy demokratiya shaxslarni ham, erkin fikrni ham yo'qotdi: Xurshid Do'stmuhammad bilan suhbat // Kun.uz. - 2019-yil 7-iyun. - URL: <https://kun.uz/uz/22545031>